

Balázs Géza, Szövegantropológia Szövegek többirányú megközelítése

Berzsenyi Dániel Főiskola – Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ,
Szombathely–Bp., 2007. 175 lap

BALÁZS GÉZA könyve a szövegtani kutatások egyfajta összefoglalását nyújtja. Bár a szövegtan – amint a szerző maga is hangsúlyozza – viszonylag fiatal tudományág, forrásai az antik retorikákig nyúlnak vissza. A modern szövegtan kiindulópontját ZELLIG S. HARRIS 1952-ben megjelent *Discourse Analysis* című munkájától számítja, a szövegtan első általános összefoglalásai azonban az 1960-as évektől látnak napvilágot, Magyarországon pedig az 1970-es évek hozzák meg a szövegtani fordulatot. Elsőként az ÁNyT. XI. kötetét emeli ki, amely 1976-ban jelent meg.

Három nagy fejezetben kapunk átfogó képet a szövegtan különböző megközelítéseiről. Ezek: 1. a szöveg antropológiai megközelítése; 2. a szöveg strukturalista (moduláris) megközelítése; 3. a szöveg dinamikus (holista) megközelítése.

A szöveg antropológiai megközelítése kapcsán BALÁZS GÉZA abból indul ki, hogy a fogalom nem csak nyelvészetileg határozható meg, hiszen a szöveg a kommunikáció, a nyelvi és nem nyelvi v i s e l k e d é s egysége. Kiemeli a kommunikációkutatás és a pragmatikai fordulat fontosságát, majd számba veszi a cselekvésközpontú kommunikációs felfogás funkcióit. Ebben a fejezetben olvashatunk a szakrális szövegek antropológiájáról, a gondolkodási formákról és a gondolatalakzatokról, a magyar szöveg jellemzőiről, a zene és a nyelv kapcsolatáról, valamint a magyar nép humoráról.

Először tehát a szakrális szövegek antropológiáját vizsgálja, mégpedig úgy, hogy fogalmukat a szövegtípus-jegyek alapján próbálja meghatározni: „A szakrális szöveg legbensőbb tulajdonsága a felidéző (evokatív) jelleg és a folyamatos jelentéssel való telítődés a szépség, a hasznosság, a hit jegyében” (28). A szakrális szövegek legfőbb használati jellemzőjének azt tartja, hogy verbális automatizmusként élnek bennünk, „tehát magukban hordozzák a tanulást, a megtanulást, a beidegződést, a mindenkori felidézhetőség lehetőségét” (30). Ebből pedig következik, hogy a megtanult szöveg az egész élet során nyelvi és viselkedésbeli támaszként szolgál, a hiánya pedig nagymértékben hozzájárul, hozzájárulhat a ma oly gyakran megfigyelhető kommunikációs zavarokhoz, a szövegalkotás és a szövegértés terén megnyilvánuló gondokhoz. Külön szót a szent szövegek folklorizálódásáról, az archaikus népi imákról, amelyek mint anyanyelven fölhalmozott hagyományörző szövegek é n v é d ő szerepet töltenek, tölthetnek be: „magány, elesettség, betegség, számkivetettség, fogság, tragikus események, sőt múlt- vagy anyanyelvvesztés esetén segítenek élni, megmaradni” (33).

A következő alfejezetben a gondolkodási formák, a gondolatalakzatok szövegformáló szerepéről olvashatunk. A szerző szerint a gondolkodási formákból következő alakzatok befolyásolják, sőt meghatározzák a nyelvi kommunikációt, ugyanis nyelvhasználatunkat alapvető megismerési, gondolkodási formák irányítják. Külön kitér a magyar szöveg univerzális, areális és unikális jellemzőire, majd néhány szempontot fogalmaz meg a folklórlingvisztikai és szövegtani kutatások összekapcsolására.

A zene és a nyelv kapcsolatát elemezve elsősorban a szövegek ritmikai kohézióját tartja fontosnak. Szerinte ugyanis a ritmus a nyelv egyik antropológiai és egyben univerzális jellemzője. Természetesen nemcsak a versnek hanem a prózai szövegeknek is van, lehet ritmusa.

„A szöveg strukturalista (moduláris) megközelítése” című, második nagy fejezetének középpontjában olyan kérdések állnak, mint a mondat és a szöveg, a szöveg ismertető jegyei, szerepe a közlésben, két létformája: az élőbeszéd és az írás, a szövegpragmatika, a szövegsemantika és a szövegszintaktika.

Először tehát a szerző a mondat és a szöveg viszonyát elemzi, majd ismerteti a szöveg különböző meghatározásait. Külön foglalkozik a konnexió, a kohézió, a koherencia és a korreferencia fogalmával. Hangsúlyozza, hogy a szöveg rendszerint több mondatból áll, lezártág és teljesség érzetét kelti, jellemzi a szerkesztettség és az elemek, egységek közötti összetartó erő.

A szöveg pragmatikai vizsgálata során a közléshelyzet, a környezet, illetőleg a fogalmi séma, a tudáskeret, a forgatókönyv, a kommunikációs partnerek, a szereplők és a nézőpontok, valamint a szándék és a cél szövegformáló szerepét veszi számba.

A szöveg jelentését vizsgálva a szövegösszetartó erőt, a kohéziót és a koherenciát, illetőleg a szöveg egészére kiterjedő globális kohéziót tartja fontosnak. Ha ugyanis a jelentésbeli kapcsolatok nem mutatnak egymásra, akkor a szöveg szétesik. Majd az azonos valóság-

darabokra utaló nyelvi jelek ismétlődésének lehetőségeit tekinti át. Itt először is a szó szerinti ismétlést, majd a rokonértelműséget, a halmozást, a felsorolást, az aktuális mondattagolást tartja fontosnak.

A szöveg szintaktikai megközelítése során a szövegösszefüggés fontosabb nyelvtani kapcsolóelemeit tekinti át. Ezek közül a névelő, a névmás, a határozószó, a kötőszó, a szórend szövegösszetartó szerepét emeli ki.

A szöveg dinamikus (holista) megközelítésének főlvázolása során BALÁZS GÉZA foglalkozik a szövegszintek egymásra vonatkozásával, a szöveg kifejtettségével, az intertextualitás és a számítógépes szövegvilág kérdéseivel, az új nyelvi létmódokkal, a szövegfajták csoportosításával, a szövegalkotás és a szövegértés szempontjaival.

Abból indul ki, hogy a szöveg modernebb, dinamikus felfogása a kész, a teljes szöveget állítja a kutatás középpontjába. A módszer tehát deduktív, azaz az egész felől halad a részletek felé. A makroszint, a mezoszint és a mikroszint összetevőit TOLCSVAI NAGY GÁBOR tanulmánya foglalja össze, majd a szöveg relációs szerkezetének elemzése során a makro-, mezo- és mikrokompozíciós egységek összefüggéseit részletezi az időrend, a térbeli építkezés, az érvelés, a párhuzam és az asszociáció számbavételével.

A szöveg kifejtettségét a megértés igényétől teszi függővé, tekintettel arra, hogy a kifejtettséget elsősorban a közös előismeretek és a beszédhelyzet határozzák meg. A szövegek egymásra hatását, az intertextualitást különböző szövegtípusokban (például élőbeszéd, tudományos, szépiroi alkotások) vizsgálja, külön kitér a számítógépes szövegek sajátosságaira is. Az intertextualitásnak több fajtáját különbözteti meg: az intratextualitást, a paratextualitást, a metatextualitást, a hipertextualitást és az architextualitást.

Ami az új nyelvi létmódok formáit illeti, BALÁZS GÉZA a két alapvető forma, a beszéd és az írás mellett elkülöníti a másodlagos szóbeliséget és a másodlagos írásbeliséget, illetőleg felvillantja a harmadik szóbeliség és a harmadik írásbeliség kialakulásának a lehetőségét is. A másodlagos szóbeliség a különböző technikai eszközök (például a telefon, a rádió, a televízió) közbeiktatásával folyó beszédet jelöli, a másodlagos írásbeliség pedig minden olyan írást, amely valamilyen technikai eszköz (például írógép, számítógép) segítségével jön létre. Ami pedig a harmadik szóbeliséget és írásbeliséget illeti, a szerző megjegyzi, hogy kísérletek folynak a beszédszintetizálásra (digitális beszéd előállítására), illetőleg az élőbeszédnek közvetlenül számítógéppel történő lejegyzésére is.

A szövegek osztályozását illetően a szerző különbséget tesz a szövegek tágabb és szűkebb osztályozása között. A tágabb osztályozás szerint a szövegek szövegcsoportokba, a szűkebb osztályozás szerint pedig szövegtípusokba, illetőleg szövegfajtákba sorolhatók. Megjegyezzük, hogy más szerzők természetesen másképpen csoportosítanak. A szövegforma BALÁZS GÉZA szerint a tradicionális, invariáns szövegek csoportja, a konkrét szöveg pedig a szövegpéldány.

A szövegalkotás és a szövegértelmezés szempontjainak a vizsgálata már átvezet a könyv következő nagy fejezetéhez, a „Gyakorlati szövegtan”-hoz. Amint a fejezetcím is jelzi, itt olyan kérdések foglalkoztatják a szerzőt, mint a szövegszerkesztés általános szabályai, a szöveg fölépítése, az írott és az élőbeszéd fajtái és a szövegszerkesztés eljárásai. A szövegszerkesztés általános szabályai között a témakijelölés, az anyaggyűjtés, az elrendezés és a kidolgozás legfőbb jellemzőit foglalja össze. A szöveg fölépítésének, azaz megszerkesztésének legfőbb szabályai az egység, a haladás, a fokozatosság, a logikus elrendezés, az arányosság és a befejezettség. Végül a szövegszerkesztés nyelvi eszközeit veszi számba.

A könyv utolsó nagy fejezete a „Szövegelemzések” címet viseli. Az elméleti és gyakorlati kérdések felvázolása után a szerző „Szimbólumelemzés szövegekben”, „Hajnóczy Péter A pad című szövegének elemzése”, „József Attila verseinek modern nyelvészeti megközelítése”, „Az irodalmi szöveg szövegtani-stilisztikai elemzése” című alfejezetekben néhány szöveg, szövegtípus elemző megközelítésére vállalkozik.

A kötetet a szakirodalom és a nélkülözhetetlen szövegtani szakkifejezések jegyzéke zárja.

BALÁZS GÉZA könyve mindazoknak szól, akik a szövegalkotás és a szövegértés megkerülhetetlen kérdéseivel nap mint nap szembesülnek.

KABÁN ANNAMÁRIA